

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale Gönderim Tarihi: 29.11.2021

Makale Kabul Tarihi: 11.12.2021

Siyer-Tefsir İlişkisi Bağlamında Hafâcî'nin Beyzâvî'ye Yönelttiği Tenkitler*

Adem Görmüş**

zet

Kur'an'ın nüzul süreci tamamlandıktan sonra, onunla bir metin olarak karşılaşan tâbiün, âyetlerin kimin hakkında, ne zaman ve hangi şartlarda indiğini, sürecin şâhitleri olan ashâbdan öğrenmişlerdir. Bu bilgilerin nakledildiği rivayetler, âyetlerin tefsirleri olmakla beraber Hz. Peygamber'in hayatı ve mücadelesiyle de ilgilidir. Dolayısıyla siyer ve tefsir rivayetleri bir ilişki içerisindedir. Birbirinin benzeri rivayetlerin hem tefsir kitaplarında hem de siyer eserlerinde bulunması bu ilişkinin sonucudur. Tefsir ilminin başlangıcından itibaren var olan bu münasebet, tefsirde yeni yöntem arayışlarının yoğun olduğu XX. asırda müstakil bir konu başlığı altında incelenmiştir. Nüzul sırası esaslı tefsir çalışmaları, siyer ve tarih bilgisinin etkin kullanımını ne çıkarmıştır. Mushaf sırası esas alınarak yapılan klasik tefsirde ise siyerle ilişkili bu rivayetler benzer doğrultuda kullanılmıştır. Fakat bu nakiller benimsenen yöntem gereği ilgili âyet geldiğinde paylaşılmış, bu sebeple dağınık bir görünüm arz etmiştir. Hâlbuki tefsir külliyatında bulunan bu rivayetler, bir araya getirilse bir siyer mecmuasına dönüşebilir.

Siyer bilgisi istisnasız tüm tefsir kitaplarında mevcuttur. Öyle ki; Kur'an'ın tefsiri için siyeri bilmenin önemi bazı tefsir tanımlarına dahî yansımıştır. Sebeb-i nüzul, Mekki-Medenilik, nâsîh-mensûh ve mübhemât gibi ulûmu'l-Kur'ân konuları altında değerlendirilen bu malumat, Kur'an tefsiri için temel kaynaklardır. Fakat bu rivayetlerin bağlamı göz ardi edildiğinde özgün mana ile uyuşmayan anlama ve yorumlamalar gerçekleşebilir. Tetkik ve tahkiki yapılmamış bazı nakiller anakronik bilgiler içerebilir. Siyer ve tefsir rivayetlerinde görülen bu durum tefsir, melâhim ve meğâzî gibi ilimlerin aslı olmadığu düşüncesinin dile getirilmesine sebep olmuştur.

* Bu alışma Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan "Hâşiyeciliğin Tefsir İlmine Katkısı: Hâşiyetü'ş-şihâb rneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ademgormus@yandex.com, orcid: 0000-0002-6671-1126.

Klasik tefsir literatürü içerisinde önemli bir yeri bulunan Envâr'u-tenzîl adlı tefsir kitabının müellifi Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), Şiraz kâdilkudâtlığı yaptığından kâdî olarak da bilinir. Tefsiriyle meşhur olsa da kelâm ve fıkıh başta olmak üzere farklı ilim dallarında da eserler vermiştir. Beyzâvî'nin Envâr'ı İslam dünyasındaki en meşhur tefsirlerdendir. Tefsir hâşiyeciliği açısından ise ilk sırada gelmektedir. Şüphesiz onu bu alanda eşsiz kılan veciz bir üslupla telif edilmiş olmasıdır. Kendinden önceki tefsir eserlerini özetlemesi ve âyetlere getirdiği özgün dilbilimsel izahlar onun yetkinliğinin göstergesidir. Eş arî-Şâfi bir âlim olan Beyzâvî, eserindeki kelâm ve fıkıh âyetlerini bu çizgide yorumlamıştır. Envâr, siyer-tefsir ilişkisi bakımından da öne çıkmaktadır. Beyzâvî dirâyet tefsirlerinin en önemli örneklerinden birini inşâ ederken rivayetleri kullanmayı da ihmal etmemiştir. Beyzâvî'nin tercih ettiği bazı rivayetler ise bazı yönleriyle problemlidir. Onun eserine hâşîye yazan birçok âlim bu hususu dile getirmiş ve onu eleştirmiştir. Bu âlimlerden biri de Şihâbüddin el-Hafâcî'dir.

Şihâbüddin el-Hafâcî mısırlı Hanefî bir âlimdir. Osmanlı Devleti'nde kadılık ve kazaskerlik yapmıştır. Meşhur bir Arap dircisi ve şâir olan Hafâcî, Beyzâvî tefsirine yazmış olduğu hâşîye ile de tanınmaktadır. Beyzâvî'nin en meşhur hâşiyelerinden olan bu eser, Osmanlı Devleti'nin son döneminde basılmıştır. Bu hâşîye birçok açıdan önemlidir. Öncelikle onun ana metindeki tüm kelimeleri açıklamaya çalışması, Beyzâvî'nin üslubu açısından kullandığı ibare ve ifadelere getirdiği yorum ve eleştiriler onun edîb kimliğinin bir yansıması olarak düşünülebilir. Bunun yanında onun hadis tahrîci, şiirleri tamamlaması ve şâirin kimliğindeki karışıklıkları gidermesi, dil ve belagat konularındaki tespitleri, ahkâm âyetlerindeki tutumu gibi hususlar hâşîyesini ayrıcalıklı kılmaktadır. O, Arap dili ve edebiyatında mâhîr bir âlim olarak bilirse de Envâr'a yazdığı hâşîye ile daha çok tanınmaktadır.

Hafâcî'nin Beyzâvî'ye olan eleştirilerine bakıldığında bunların ilmî bir üslupla yapıldığı ve ilmin kadrinin âlimden üstün tutulduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle onun hâşîyesinde yer yer daha öncekilerde bulunmayan ağır eleştiriler yer almaktadır. Fakat çoğu yerde Hafâcî'nin Beyzâvî'yi övdüğü de görülmektedir. Zirâ mukaddimesinde bu tefsiri seçmesinin sebeplerini anlatırken onun özgün ve keşfedilmemiş yanlarının olduğunu söylemektedir.

Hafâcî'nin Beyzâvî'yi tenkit ettiği hususlar, uydurma rivayetlerin kullanımı, rivayetin farklı aktarımı, bazı rivayetlerin esbâb-ı nüzul kategorisinde değerlendirilmesi, Zemahşerî'den etkilenerek aktardığı rivayetler, rivayetlerdeki ifadelerden olayın zamanının farklı anlaşılması başlıkları altında zikredilebilir.

Beyzâvî uydurma rivayetleri daha çok "kîle" formundaki temrîz sığasıyla vermektedir. Fakat Hafâcî bu şekilde bir yaklaşımın uygun olmadığına işaret ederek eleştirmektedir. Hafâcî'nin tenkitleri, bilginin tahkik edilmiş kaynaklara ve genel kabul görmüş verilere uygun olmaması noktasındadır. Beyzâvî'nin rivayetlerin siyer kaynaklarındaki versiyonlarından haberi olup olmağını bilinmemekle beraber, Hafâcî'nin bu rivayetlerin sıhhatlerine vâkîf olması oldukça önemlidir. Ayrıca rivayetlerdeki, tarih, şahıs ve olayların makbul verilerden farklı olanlarını tespiti siyer bilgisine ne kadar hâkim olduğunu göstermektedir.

Beyzâvî tefsirinin en önemli kaynaklarından biri Zemahşerî'nin Keşşâf adlı tefsir kitabıdır. Beyzâvî ondan büyük ölçüde yararlanmış ve etkilenmiştir. Bu etkilenmenin bir sonucu olarak da ondan birkaç rivayeti nakletmiştir. Beyzâvî'nin Zemahşerî'den naklettiği rivayetlerde birtakım problemler bulunmaktadır. Fakat o bunları fark etmeden tefsirinde bunlara yer vermiştir. Hafâcî ise bu rivayetlerdeki makbul bilgilere uygun olmayan farklılıkları tespit ederek tenkit etmiştir.

Hafâcî'nin İnâye'de Beyzâvî'nin ifadelerine yönelik birçok eleştirisini görmek mümkündür. Bunların bazıları üslubun daha güzel olması için yapılmış olsa da bazılarının da farklı anlamalara sebep olacağından sunulduğu görülmektedir. Genel olarak Hafâcî'nin tenkitlerine bakıldığında, onun buradaki amacının makbul siyer bilgileriyle çelişen rivayetlere yer verilmemesi, zayıf bir görüşü belirttiği açıkça yazılmasına rağmen genel kabule uymayan nakillerin paylaşılmasıdır. Bu tenkitleri yaparken çoğu kez siyer eserlerine atıf yapması bir yandan onun siyer ilmindeki seviyesini diğer yandan siyer-tefsir ilişkisinin boyutunu göstermektedir.

Yaklaşık bir asırdır olumsuz yorumlara maruz kalmış hâşiyeciliğin özelden de tefsir hâşiyeciliğinin icrâ ettiği önemli fonksiyonları vardır. Bunlardan biri de hâşiyeye yazarının metne yönelik tenkitleridir. Hafâcî'nin Beyzâvî'ye yönelik tenkit ve yorumları da bu bağlamda hâşiyeciliğin tefsir ilmine yaptığı katkıları göstermesi bakımından önemlidir. Hâşiyeciliğin metnin muğlak yerlerini açıklama gibi genel bir yargıdan çok eleştirel zihni diri tutmayı sağlamaya yönelik işlevinin de bulunduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Beyzâvî, Şihâbüddin el-Hafâcî, hâşiyeye, tefsir-siyer ilişkisi.

al-Khafâj's Criticisms of al-Baydâwî in the Context of the Relation Between Tafsîr and Sîra

Extended Abstract

After the revelation process of the Qur'an was completed, the subject, who encountered it as a text, learned from the companions, who were the witnesses of the process, about whom, when and under what conditions the verses were revealed. Although the narrations in which this information is conveyed are the interpretations of the verses, they are also related to the life and struggle of the Prophet. Therefore, the *sîra* and *tafsîr* narrations are connected. The fact that similar narrations are found both in *tafsîr* books and in *sîra* works is the result of this connection.

This connection, which has existed since the beginning of the science of *tafsîr*, has been studied under a separate title in the XX century. Interpretation studies based on the order of the *nuzûl* emphasized the effective use of the knowledge of *sîra* and history. In the classical *tafsîr* based on the order of the mushaf, these narrations related to *sîra* were used in a similar way. However, these transmissions were shared when the relevant verse came due to the method adopted, and therefore, they were not in an order. In fact, if these narrations in the *tafsîr* corpus were brought together, they could turn into a *sîra* journal.

Sîra information is available in all *tafsîr* books without exception. Therefore, the importance of knowing *sîra* for the interpretation of the Qur'an is reflected even in some *tafsîr* definitions. This information, which is evaluated under the subjects of '*ulûm al-Qur'ân* such as *asbâb al-nuzûl*, *al-makkî-al-madani*, *al-nâsih-al-mansûh* and *al-mubhamât*, are the main sources for Qur'anic exegesis. However, when the context of these narrations is ignored, meanings and interpretations that do not match the original meaning may occur. Some transplants that have not been examined and investigated may contain anachronistic information. This situation, which is seen in the narrations of *sîra* and *tafsîr*, has led to the thought that sciences such as *tafsîr*, *al-malâhim* and *al-mağâzî* are not original.

Ḳāḍī al-Bayḍāwī (d. 685/1286), the author of the *tafsīr* book *Anwār al-Tanzīl*, which has an important place in the classical *tafsīr* literature, is also known as Ḳāḍī because he was Ḳāḍī al-Ḳuḍāt of Shīrāz. Although he is famous for his *tafsīr*, he also produced works in different branches of science, especially in *‘ilm al-kalām* and *‘ilm al-fiqh*. Al-Bayḍāwī’s *Anwār* is one of the most famous *tafsīrs* in the Islamic world. In terms of *tafsīr* annotation, it comes first. Undoubtedly, what makes it unique in this field is that it has been written in a concise style. Summarizing the previous *tafsīr* works and the original linguistic explanations he brought to the verses are indicative of his competence. Al-Bayḍāwī, an al-Ash‘arī-al-Shāfi‘ī scholar, interpreted the *‘ilm al-kalām* and *‘ilm al-fiqh* verses in his work in this line. *Anwār* also stands out in terms of the *sīra-tafsīr* relation. While constructing one of the most important examples of the interpretations of wisdom, al-Bayḍāwī did not neglect to use the narrations. Some of the narrations preferred by al-Bayḍāwī are problematic in some aspects. Many scholars who wrote annotations on his work mentioned this and criticized him. One of these scholars is Shihāb al-Dīn al-Khafājī.

Shihāb al-Dīn al-Khafājī is an Egyptian Ḥanafī scholar. He worked as a judge and *kadi* in the Ottoman Empire. Al-Khafājī, a famous Arabic linguist and poet, is also known for the annotation he wrote on *tafsīr* of al-Bayḍāwī. This work, which is one of the most famous annotations on al-Bayḍāwī’s book, was published in the last period of the Ottoman Empire. This summary is important in many ways. First of all, his attempt to explain all the words in the main text, the comments and criticisms he brought to the phrases and expressions used by al-Bayḍāwī in terms of his style can be considered as a reflection of his literary identity. Besides, his *hadith* editor, completing the poems and eliminating the confusions in the identity of the poet, his determinations on language and rhetoric, his attitude in the verses of judgment make his annotation special. Although he is known as a skillful scholar in Arabic language and literature, he is more known for the annotation he wrote for *Anwār*.

When we look at al-Khafājī’s criticisms of al-Bayḍāwī, it is understood that they were made in a scientific style and that the rank of knowledge was superior to the scholar. For this reason, in his annotation, there is heavy criticism that was not found in the previous ones by other scholars. However, it is seen that al-Khafājī praises al-Bayḍāwī in many parts because in his introduction while he was explaining the reasons for choosing this *tafsīr*, he says that it has unique and unexplored sides. The issues that al-Khafājī criticizes al-Bayḍāwī are the use of fabricated narrations, the different transmission of the narration, the evaluation of some narrations in the category of *asbāb al-nuzūl*, and the narrations he transmitted influenced by al-Zamakhsharī, can be mentioned under the headings of different understanding of the time of the event from the expressions in the narrations.

Al-Bayḍāwī gives fabricated narrations mostly in the form of “kīla” with the *tamrīz* siga. However, al-Khafājī criticizes such an approach by pointing out that it is not appropriate. Al-Khafājī criticizes that the information is not suitable for verified sources and generally accepted data. Although it is not known whether al-Bayḍāwī was aware of the versions of the narrations in the *sīra* sources, his knowledge on the authenticity of these narrations is not known.

Keywords: Tafsir, al-Bayḍāwī, Shihāb al-Dīn al-Khafājī, ḥashiya, relation between tafsīr and sīra.

Giriş

Tefsir ilminin temel kaynaklarından biri siyerdir. Zira ashâb şahit olduğu olayları tâbiûna aktarırken âyetlerin ne zaman, nerede ve kimler için indiğiyle ilintili ayrıntılara değinmiştir. Bu ilişki, erken dönem tefsir ve siyer eserlerinde görülmektedir. Her iki kaynak türüne bakıldığında benzer rivayetlere rastlamak mümkündür.¹ Siyer-tefsir ilişkisi daha çok modern çalışmaların konularındandır. Çağdaş dönemde bu münasebet, nüzûl sırasının tayiniyle ilintili bir çerçevede ele alınır. Sanılanın aksine klasik tefsir müellifleri de konuyu, benzer düzlemde ele almıştır. Âyetlerin iniş nedenlerini anlatan sebab-i nüzûl rivayetlerinin zikredilmesi, nerede indikleriyle alakalı olarak Mekki-Medenî ayırımının yapılması, aynı konuda hüküm veren âyetlerin hangisinin önce ve sonra indiğiyle ilgili olarak nâsîh ve mensûhun belirlenmesi gibi ulûmu'l-Kur'ân konuları bunun delilidir. Ayrıca tüm tefsir kitaplarında siyer bilgisi yer almaktadır.

Âlimler, tefsir ilmini, “âyetin sebab-i nüzulünü ve kimler hakkında indiğini bilmek” olarak tanımlarlar. Bu da Kur'an'ın anlaşılmasında Hz. Peygamber'in döneminin bilinmesine atfettikleri ehemmiyeti gösterir.² Kur'an'ın indiği ortamı yansıtmaya açısından önemli olan siyer rivayetleri, bağlamı dikkate alınmadığında âyetlerin yanlış anlaşılmasına sebep olabilir. Yeterli derecede tetkik edilmeyen rivayetlerde, şahıs isimleri ve olaylar arasındaki zamansal ilişki gibi bilgiler yanlış aktarılabilir. Tefsir ve siyer rivayetlerinde çokça görülen bu problem, Ahmed b. Hanbel'in “üç şeyin aslı yoktur: tefsir, melâhim ve meğâzî” sözünü akla getirmektedir. Aslında bu sorun kelimeler, hadis, tefsir, fıkıh ve siyer gibi İslâmî ilimlerin karşılaştığı ve çözümünü için farklı yollar kullandığı bir meseledir.

Envâru't-Tenzil adlı tefsirin müellifi Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286), bazı âyetlerin tefsirinde sıhhat ve bağlam yönünden problemleri rivayetlere yer vermektedir. Müellifin tefsirine hâşîye yazan Şihâbüddin el-Hafâcî (ö. 1069/1659) ise onun tercih ettiği rivayetlerin hatalarıyla ilgili bazı siyer kaynaklarına atıf yaparak tenkitlerde bulunmaktadır.

Bu çalışmada, Beyzâvî Tefsiri ve Hafâcî hâşiyesi kısaca tanıtılmış ve siyer-tefsir ilişkisi bağlamında Hafâcî'nin Beyzâvî'ye olan eleştirileri ele alınmıştır.

1 Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 30.

2 Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed Zerkeşî, *el-Burhan fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957), 2/148.

1. Beyzâvî ve Tefsiri

Beyzâvî'nin asıl adı Abdullah b. Ebu'l-Kasım Ömer b. Muhammed b. Ebu'l-Hasen Ali'dir. Kaynaklarda künyesi *Ebu'l-Hayr*, lakabı ise *Nâsıru'd-Din* olarak kaydedilmiştir. Beyzâvî nisbesi ise Şiraz yakınında bulunan ve doğduğu yer olarak rivayet edilen Beyzâ kasabasına dayandırılır.³ Doğum yılı bilinmemekle birlikte hicrî VI. asrın sonları VII. yüzyılın başları olarak tahmin edilir. Küçük yaşlarda babasıyla birlikte Şiraz'a giden müellif eğitimi orada tamamlamıştır. Telif ettiği *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* adlı tefsiriyle şöhret bulan Beyzâvî, bir müddet kadılık görevi icra etmiş sonrasında da kendini ilme vermiştir. Tefsir sahasında meşhur olsa da kelim ilminde yetkin bir âlim olduğu *Tavâilu'l-envâr* adlı eserinden anlaşılmaktadır.⁴ Bunun yanında fıkıh ilminde önemli eserler veren Beyzâvî'nin bu alanda ilgi gören eseri *Minhâcu'l-Vusûl*'dür.⁵ Bunların dışında Beyzâvî'nin çeşitli ilim dallarında eserler verdiği aktarılmaktadır. Kaynaklarda hocaları hakkında bilgi bulunmayan Beyzâvî'nin öğrencileri arasında Kemâleddin el-Merâğî (ö.?), Abdurrahman b. Ahmed el-İsfahânî (ö. 749/1349), Ahmed b. Hasan el-Çârberdî (ö. 746/1345) ve Zeynüddin el-Henkî'nin (ö.?) isimleri zikredilmektedir. Vefat tarihi konusunda farklı görüşler bulunsa da çoğu tarihçi 685/1286 yılı üzerinde ittifak eder.⁶

Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzil*'i üzerine en fazla hâşiye yazılan tefsirdir. Müellif eserinde dirâyet tefsiryöntemini benimsemiştir. Bununla birlikte onun rivayetlere müracaat etmeyi ihmal etmediği görülür. Hatta onun İsrâiliyat türü nakilleri de mevcuttur. Nahiv yönünden incelemeleri ağırlıklı olan eserde kullanılan dil zaman zaman oldukça edebîdir. Eş'arî-Şâfi bir âlim olan Beyzâvî bu doğrultuda kelimî ve fikhî görüşlerini önde tutmuş, konularla ilgili Mu'tezile-Ehl-i Sünnet arasındaki ihtilaflara değinerek Mu'tezile mezhebini çoğunlukla ağır bir şekilde eleştirmiştir. Bununla birlikte Mu'tezilî bir âlim olan Zemaşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsiri de Beyzâvî'nin ana kaynakları arasında yer alır. Beyzâvî, Zemaşerî'nin

3 Hamevî, Şihâbüddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rumî, *Mu'cemu'l-buldân* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1995), 529; Tacuddin Abdulvehhâb b. Takıyyuddin Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ* (Cize: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1993), 157.

4 Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdullâh, *Keşfu'z-zunûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941), 2/1116; Kemal Tiftik, *Kadı Beyzâvî'nin Tavâli'ul-Envâr'ının Mustafa Sıtkı'ya Ait Tercümesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997), 18.

5 Kâtip Çelebî, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1879; Feyyaz Özel, *Kâdı Beydâvî'nin Fıkıh Usûlü Görüşleri (Minhâcu'l-Vusûl Adlı Eseri Bağlamında)* (Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016), 10-18.

6 Beyzâvî, Nâsıruddin Ebu Saîd Abdullâh b. Ömer, *el-Ğâyetu'l-kusvâ* (Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2008), 1/68-75.

belagat yönünden istifade ederken kelimî görüşlerinden etkilenmiştir.⁷

Beyzâvî üslup açısından kısa ve öz ifadeleri tercih eder. Bazı yerler öylesine kısa ve özdür ki çoğunlukla ilim ehline hitap eder. Bu nedenle ilmi yetkinliğini ispatlamak isteyen birçok âlim ona hâşiye yazmak istemiştir. Diğer yandan Beyzâvî'nin üslubu açısından eleştirildiği noktalar da bulunmaktadır.⁸ Beyzâvî, esbâb-ı nüzûl ve âyetlerin tefsiri için naklettiği rivayetler hususunda da siyer malzemesinden faydalanmıştır. Özellikle bir âyet hakkında sebab-i nüzûl rivayeti varsa Beyzâvî onu zikretmeye özen göstermiştir. Çoğunlukla da tefsir ve tevillerini ilgili rivayetin bağlamında yapmaya çalışmıştır.⁹ Beyzâvî'nin *Envâr*'ı siyer bilgisine yer vermesi açısından tefsir tarihinde önemli bir yer teşkil eder. Bunda hâşiye ve ta'liklerin payı oldukça büyüktür.

2. Hafâcî ve *Înâyetu'l-Kâdî ve kifâyetu'r-râdî* adlı Hâşiyesi

Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî 977/1569-70 yılında Osmanlı hakimiyetindeki Kahire civarında bulunan Seryâkus'ta doğmuştur. Kaynaklarda Hafâce kabilesine mensup olduğu kayıtlıdır.¹⁰ İlk eğitimini dönemin âlimlerinden olan babası Muhammed b. Ömer el-Hafâcî'den (ö. 1011/1602) almıştır. Arap Dili ve Belagati derslerini ise dönemin Sibeveyh'i olarak andığı dayısı Ebû Bekr eş-Şenevânî'den (ö. 1019/1611) tahsil etmiştir. Hafâcî'nin ilim aldığı diğer hocaları, Nüreddin ez-Zeyyâdî (ö. 1024/1615), İbn Gânim Nüreddin el-Makdisî (ö. 1004/1596), Cemâleddin el-Alkamî (ö. 994/1585), Şemseddin eş-Şâmî (1012/1603) ve Ahmed el-Înâyâtî (1014/1605)'dir.¹¹

Hafâcî, Kahire dışında ilk seyahatini Hicaz'a yapmıştır. Burada dini vecibesini ifa etmenin yanında dönemin Mekke müftüsü Ali b. Cârullah (ö. 1010/1601) ve Ali b. İsmail el-İsferâyîni'den (ö. 1007/1598) dersler almıştır. İkinci seyahatini İstanbul'a yapan Hafâcî, buradaki ilmî ortamdan yararlanmış ve birçok âlimden istifade etmiştir. Aldığı dersler sırasında hocalarının dikkatini çeken Hafâcî devlet adamlarıyla da diyalog kurmuş ve bir süre sonra Rumeli kadılığına, ardından Üsküp ve Selanik kadılığına tayin edilmiştir. Sultan IV. Murad'ın takdirini kazanan Hafâcî, terfi ettirilerek memleketi Mısır'a kazasker olarak gönderilmiştir.

7 Mehmet Bağış, *Bezdâvî Tefsiri'nin Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlü Açısından Tahlili* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 15-21.

8 Şükrü Maden, *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envarü't-Tenzil Hâşiyesi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 58.

9 Bağış, *Bezdâvî Tefsiri'nin Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlü Açısından Tahlili*, 90.

10 Muhibbî, Muhammed Emin b Fazlullah b Muhibbillah ed-Dımaşkî, *Hulâsatü'l-eser fi a yani'l-karni'l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 1/331; Adil Nüveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beyrut: Müessesetü Nüveyhid, 1988), 1/75.

11 Hafâcî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Reyhânetu'l-elibbâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 2/327-329.

İstanbul'da hakkında çıkan dedikodular sonucunda tekrar İstanbul'a çağırılmış ve Şeyhülislam Yahya Efendi (1053/1644) ile arası bozulunca görevden alınıp bir miktar maaş bağlanarak Mısır'a geri gönderilmiştir. Ömrünün son zamanlarında eser telifi ve ilmi faaliyetlerde bulunmuştur. 1069/1659 yılında Kahire'de vefat etmiştir.¹²

Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi, Kâdi Beyzâvi'nin *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil* isimli tefsirine yazılan hâşiye olup, Şihâbüddin el-Hafâcî'nin en hacimli eseridir. Hafâcî, eserin mukaddimesinde kısaca Beyzâvi'nin tefsirini neden seçtiğini edebî bir dille anlatmış, müellifin hayatı hakkında bilgiler vermiştir. Hafâcî, Beyzâvi üzerine hâşiye yazma nedenlerini, Beyzâvi'nin bazen ağdalı bir dil kullanması, ifadelerinin ve fikirlerinin orijinal olması ve kendisine kadar yazılan hâşiyelerin yetersiz kalması olarak açıklamıştır.¹³

Eserin dili genel olarak sade ve anlaşılırdır. Ancak mukaddime gibi bazı yerlerde oldukça edebî bir dil kullanılmıştır. O, hâşiyesinde hemen hemen her kelimeyi açıklama yoluna gitmiştir. Hafâcî, eserinde sûrelerin isimleri ve bu isimlerin gerekçeleri, konuları, harflerin ve kelimelerin sayıları, nüzûl tarihleri, zamanlarıyla ilgili bilgilere yer vermektedir. Ayrıca bu hususlarda Beyzâvi'nin hata ettiği veya unuttuğu noktaları ekleyerek düzeltir. Noktalama işaretlerinin kullanılmadığı bu dönemlerde sözlerinin bittiği yere "bitti" ya da "bu sûreye dair ta'likimiz bitti" ifadelerini kullanır. Sûrelerin bittiği kısımlarda Hafâcî, edebî bir kapanış yapar. Bunun en güzel örneği de hâşiyesini bitirirken Nâs sûresinin sonunda yazdığı münacattır.¹⁴

Hafâcî eserinde, Besmele'deki "Allah" lafzına dair izahları, Yûsuf sûresi 5. âyette yer alan rüyanın tarifıyla ilgili açıklamaları gibi konularda geniş izahlar yapmıştır. Bununla birlikte Hafâcî, sahip olduğu bilgi ve donanımın farkında olarak, eserini -başka hâşiyelerde bulunamayacak hususları sebebiyle- övmekten çekinmemiş, bu konuda bazı âlimlerin eleştirisine maruz kalmıştır. Hafâcî *Înâye*'de, soru cevap üslubunu ve muhataba "sen" diyerek hitap etme üslubunu kullanmıştır. Hâşiyesinin dili genel olarak sade ve anlaşılır olup zaman zaman edebî ifadelerle yer vermiştir. Eserinde birçok kaynaktan faydalanmış ve müracaat ettiği müellifler için bazı özel sıfatları tercih etmiştir. Örneğin Beyzâvi'den bahsederken genellikle "musannif" bazen de "kâdi" demektedir.¹⁵

12 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi a'yanî'l-karnî'l-hâdi aşer*, 1/333.

13 Hafâcî, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 1/4-5.

14 Hafâcî, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi*, 9/610-611; Nihat Uzun, *İslam Tefsir Geleneğinde Muhalefet ve Eleştiri* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016), 88-89.

15 Uzun, *İslam Tefsir Geleneğinde Muhalefet ve Eleştiri*, 90-91.

3. Şihâbüddin el-Hafâcî'nin Beyzâvî Tefsirine Siyer-Tefsir İlişkisi Bağlamındaki Tenkitleri

Şihâbüddin el-Hafâcî hâşiyesinde Beyzâvî tefsirinin bazı hususlarını değerli bulmanın yanında bazılarını da birtakım eleştiriler getirmiştir. Bu tenkitlerin bazıları Beyzâvî'nin kullandığı ibarelerle alakalı bazıları da tercih ettiği görüşlerle ilgilidir. Bu bağlamda Hafâcî tenkitlerini yaparken bazı konularda sert bir dil kullanmıştır. Fakat o, eleştirilerini genel olarak seviyeli bir dille yapmıştır. Bunun yanında haksız yere Beyzâvî'yi eleştirenlere karşı onu savunmuştur.¹⁶

Hafâcî'nin Beyzâvî'yi tenkit ettiği hususlardan birisi siyer rivayetlerinin kullanıldığı konulardır. Bunlar, siyer-tefsir ilişkisinin irdelendiği konular arasında yer almaktadır. Bu bağlamda Hafâcî'nin Beyzâvî'ye yönelttiği eleştirileri; uydurma rivayetlerin kullanımı, rivayetin yanlış aktarımı, bazı rivayetlerin esbâb-ı nüzûl kategorisinde değerlendirilmesi, Zemahşeri'den etkilenecek aktardığı hatalı rivayetler gibi başlıklar altında toplanabilir.

3.1. Uydurma Rivayetlerin Kullanımı

Hafâcî'ye göre; Beyzâvî'nin uydurma rivayetleri aktardığı yerlerden biri Bakara sûresi 14. âyetin¹⁷ tefsiridir. Söz konusu rivayet şu şekildedir:

“...Abdullah b. Übey ve arkadaşları bir gün Resûlullah'ın ashâbından bir toplulukla karşılaştılar. Abdullah b. Übey, arkadaşlarına bakın bu sefipleri sizden nasıl uzaklaştıracağım dedi. Sonra Ebû Bekr'e gidip elini tutarak dedi ki: “Merhaba Siddik, Teymoğullarının efendisi, şeyhülislâm, mağarada Resûlullah'ın arkadaşı, malını ve canını onun için harcayan”. Ardından Ömer'in elini tutarak dedi ki: “Merhaba Benî Adiy b. Ka'b'in efendisi, Allah'ın dininde fâruk, malını ve canını Resûlullah için harcayan”. Sonrasında Ali'nin elini tutarak dedi ki: “Merhaba Resûlullah'ın amcaoğlu ve damadı, Resûlullah'tan sonra Hâşimoğullarının efendisi”. Sonra oradan ayrıldılar. Abdullah arkadaşlarına dedi ki: “Gördünüz mü ne yaptım? Siz de onları gördüğünüzde benim yaptığımı yapın. Onları övün”. Bunun üzerine Müslümanlar Resûlullah'a gittiler ve bu olayı ona haber verdiler. Allah da bu âyeti indirdi.”¹⁸

Münafıkların müminleri aldattıklarını konu alan bu âyetle ilgili verilen yukarıdaki rivayetin Hafâcî tarafından iki yönüyle eleştirildiği görülmektedir.

16 Bk. Uzun, *İslam Tefsir Geleneğinde Muhalefet ve Eleştiri*.

17 İman edenlerle karşılaşınca “inandık” derler, şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında ise “Biz sizinleyiz, biz yalnızca alay etmekteyiz” derler.

18 Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu'n-nüzûl* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018), 18.

Birincisi, hadis otoritelerinden İbn Hacer'e atıfta bulunarak rivayetin aslı olmadığını söylemesidir. İkincisi ise rivayette Abdullah b. Übey'in Hz. Ali'ye "Resûlullah'ın damadı" şeklindeki hitabıdır. Bu ise anakronik bir ifadedir. Zira âyet hicretin ilk yılında inmiş; Hz. Ali ise Hz. Fâtıma'yla ikinci yılda evlenmiştir.¹⁹

Uydurma rivayetlerin kullanımıyla ilgili olarak başka bir örnek, Bakara sûresi 131. âyetin²⁰ tefsirinde yer alır. "Kile" lafzıyla aktarılan rivayette iki yeğenini İslam'a davet eden Abdullah b. Selâm'dan bahsedilir. Resûlullah'ın Tevrat'ta zikredilmesiyle alakalı sözlerini desteklemek için bu âyetin indirildiği aktarılır. Hafâci, bu rivayeti hadis kitaplarında ve müsned tefsir rivayetlerinin içerisinde bulamadığını zikreden Suyûtî'ye atıf yaparak eleştirir.²¹

3.2. Rivayetin Farklı Aktarımı

Hafâci'nin Beyzâvî'yi eleştirdiği konulardan biri de rivayetin yanlış aktarımıdır. Bu konuda, Bakara sûresinin 217. âyetinin²² tefsirinde yer alan rivayet ele alınabilir. Âyette haram aylarda savaşmanın hükmünden bahsedilir. Bu bağlamda Beyzâvî'nin aktardığı rivayette yer alan olayın ne zaman gerçekleştiği ile ilgili bilginin siyer kaynaklarında farklı olduğunu iddia eden Hafâci, rivayetin hatalı olduğunu ifade eder. Haberde Cemâziyelâhir ayı olarak bahsedilen ayın Recep ayı olduğunu beyan eden Hafâci, seriyyenin savaşmak için değil Kureyş'in durumunu öğrenmek için gönderildiğini zikretmiştir. Ayrıca Beyzâvî'nin âyetin başında "sana haram ayda savaşmanın hükmünü soruyorlar" ifadesinin müşriklere isnad etmesini yanlış bulan Hafâci, bu soruyu soranların ashâb olduğunu belirtmiştir.²³

Aynı şekilde Hafâci'nin eleştirdiği diğer bir rivayet, Hâlid b. Velid'in Müslüman oluşunun tarihinin yanlış verilmesiyle ilgilidir. Musannif bu rivayete Fetih sûresi 24. âyetin²⁴ tefsirinde yer verir. Hudeybiye'de Müslümanların

19 Hafâci, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi*, 526.

20 Çünkü rabbi ona, "Bana teslim ol" buyurmuş; o da, "Âlemlerin rabbine teslim oldum" demişti.

21 Hafâci, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi*, 1/394.

22 Sana haram ayı, onda savaşmayı soruyorlar. De ki: Onda savaşmak büyük günahtır. Allah'ın yolundan menetmek ve O'nu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'dan (insanları) engellemek, halkını oradan çıkarıp sürmek ise Allah katında daha büyük günahtır. Fitne de öldürmekten daha ağırdır. Güçleri yeterse sizi dininizden çevirinceye kadar durmadan sizinle savaşırlar. İçinizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, dünyada ve âhirette amelleri boşa gidenler işte bunlardır. Cehennemnin dostları da bunlardır ve orada onlar devamlı kalıcıdırlar.

23 Hafâci, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi*, 2/512-513.

24 Mekke vadisinde size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin

üzerine gelen orduya karşılık Resûlullah'ın Hâlid b. Velid komutasında bir ordu gönderdiğini nakleder. Fakat Hafâcî, bu rivayetin tenkide uğradığını ve Hâlid b. Velid'in Müslüman oluşunun siyer kaynaklarına göre Hudeybiye'den sonra olduğunu belirtir.²⁵

3.3. Bazı Rivayetlerin Esbâb-ı Nüzûl Kategorisinde Değerlendirilmesi

Beyzâvî, bazen bir rivayeti âyetin sebab-i nüzûlü olmasa da onunla ilişkilendirir. O, Bakara sûresi 229. âyetin²⁶ inmesine sebep olarak Abdullah b. Übey b. Selûl'ün kızının kocasını sevmediği, hatta onu çirkin bulduğu ve aldığı mehri vermesi karşılığında boşandığı hakkındaki rivayeti naklemektedir.²⁷ Ancak Hafâcî, Taberî'nin (ö. 310/923) de âyetin tefsirinde bu rivayeti naklettiğini kaydeder. Hafâcî'ye göre Taberî, bu rivayetle ilgili olarak sebab-i nüzûl ibaresine yer vermez. Ancak Taberî, bu âyetin Sâbit b. Kays ve karısı Cemile hakkında indiğini aktarır.²⁸ Ama yine de Hafâcî, rivayetin lafzında "bunun üzerine indirildi" ibaresinin yer almadığını belirterek bu rivayeti tenkit etmiştir.

3.4. Zemahşeri'den Etkilenerek Aktardığı Rivayetler

Beyzâvî'nin en önemli kaynakları arasında Zemahşerî tefsiri yer alır. O Zemahşerî'den genel anlamda dil ve belagat konularında yararlanmış olmakla birlikte başka hususlarda ondan etkilenmiştir. Bunlardan biri de esbâb-ı nüzûl rivayetleridir. Beyzâvî'nin Nisâ sûresinin 7. âyetinin²⁹ tefsirinde yer verdiği habere

üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O'dur. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.

25 Hafâcî, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi*, 531; İbn Sa'd Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 4/190.

26 Boşama iki keredir. Her ikisinden sonra ya iyilikle evlilik içinde tutmak veya güzellikle serbest bırakmak gerekir. (Eşlerin) Allah'ın koyduğu kurallara uymamalarından korkmadığınız sürece onlara verdiğiniz mehirden hiçbir miktarı geri almanız sizin için helâl olmaz. Eğer Allah'ın kurallarına uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten kurtulmak için bir meblâğ vermesinde taraflara bir vebal yoktur. Bunlar Allah'ın koyduğu kurallardır, öyleyse onları çiğnemeyin. Her kim Allah'ın koyduğu kuralları çiğnerse işte onlar zalimlerin ta kendileridir.

27 Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebu Saîd Abdullâh b. Ömer, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2017), 141.

28 Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili'l-Kur'ân* (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 4/556.

29 Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır; yine anne babanın ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da pay vardır; azından çoğundan, belli pay.

göre Evs b. Sâmit vefat etmiş ve ardında eşini ve kız çocuklarını bırakmıştır. Evs'in amcaoğulları da câhiliye adeti olarak onun eşini ve kız çocuklarını mahrum bırakıp mirasa el koymuşlardır. Evs'in eşi de Resûlullah'a gelerek durumunu anlatmış ve âyet bunun üzerine inmiştir.³⁰

Hafâcî'nin bu rivayete eleştirisi vefat eden sahâbînin adının yanlış aktarımı hususundadır. O, sahâbînin adının Evs b. Sâbit olması gerektiğini, çünkü Evs b. Sâmit'in Hz. Osman'ın halifelik dönemine kadar yaşadığını belirtmiştir.³¹ Zemahşerî'ye kadar yazılan esbâb-ı nüzûl eserleri ve tefsir kitaplarında sebeb-i nüzûl olarak zikredilen bu rivayette sahâbînin isminin Evs b. Sâbit olarak geçmesi Hafâcî'yi doğrulamaktadır.³² Ayrıca bu bilginin Zemahşerî tefsirinde bulunması, Hafâcî'nin Beyzâvî'nin Zemahşerî etkisinde kaldığı yönündeki eleştirisini haklı çıkarmaktadır.³³ Beyzâvî'nin tefsirinde bu hatayı ilk fark edenin Hafâcî olduğu göz önünde bulundurulduğunda onun hâşiyesinin önemi ortaya çıkar.

Beyzâvî Nisâ sûresi 84. âyetin³⁴ tefsirinde yer verdiği rivayette Rasulullah'ın Bedr-i Suğrâ'da insanları savaşa davet ettiği ve insanların bundan hoşlanmaması üzerine âyetin indiği, ardından Resûlullah'ın sadece yetmiş kişiyle savaşa gittiği ve gelmeyenleri önemsemediği anlatılır.³⁵ Hafâcî, Beyzâvî'nin yer verdiği bu rivayette savaşa gelen kişilerin sayısının hatalı verildiğini, doğru sayının bin beş yüz olduğunu belirterek onun Zemahşerî etkisinde kalarak böyle bir yanlışla düştüğünü söyler.³⁶ Hafâcî'nin eleştirerek naklettiği bu bilgi, bazı siyer ve meğazi eserlerinde, hicretin dördüncü yılında gerçekleşen ve Ebû Süfyan'ı karşılamak için çıkan bedr-i mev'id seferine aittir. Bu sefere Resûlullah'la birlikte bin beş yüz kişinin katıldığı bilinmektedir.³⁷

30 Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 223.

31 Hafâcî, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi*, 3/213.

32 Matürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu'l-Kur'ân* (İstanbul: Mizan Yayınevi, 2005), 3/33.

33 Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidî't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvili fî vucûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2015), 1/466.

34 Şu halde Allah yolunda savaş. Sen ancak kendinden sorumlu olursun. Müminleri de teşvik et. Allah, inkâra sapanların gücünü kıracaktır. Allah'ın gücü daha çetin, cezası daha şiddetlidir.

35 Beyzâvî, *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vil*, 249.

36 Hafâcî, *Înâyetu'l-Kâdi ve kifâyetu'r-râdi*, 3/319.

37 Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *el-Meğâzi* (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1989), 1/387.

3.5. Rivayetteki İfadelerden Olayın Zamanının Yanlış Anlaşılması

Bir metnin üslubu içerisinde ifadelerin karmaşık olması yanlış anlamalara sebep olabilir. Hafâcî, Beyzâvî'nin tefsirine yaptığı hâşiyeye ve ta liklerde buna özen göstermiş; zaman zaman onun üslubunu eleştirmiştir. Çünkü Hafâcî, Beyzâvî'nin esbâb-ı nüzûl rivayetlerinde kullandığı ifadelerin, anlatı içerisindeki olayların zamansal açıdan karıştırılmasına sebep olabileceğini düşünür. Bu konuda Haşr sûresinin sebab-i nüzûlü hakkındaki eleştirisi örnek verilebilir. Rivayete göre Resûlullah Medine'ye geldiğinde Nadiroğulları ile bir anlaşma yaptı ve bu anlaşmada Nadiroğulları tarafsız kalmayı kabul etti. Bedir Savaşı kazanılınca onun Tevrat'ta zafer kazanacak peygamber olarak anlatılan kişi olduğunu söylediler. Fakat Uhud savaşında mağlup olunca Nadiroğulları şüpheye düşüp anlaşmalarını bozdular. Ardından Ka'b b. Eşref kırk kişiyle Mekke'ye gitti ve Ebû Süfyân'la anlaştı. Bunun üzerine Resûlullah, Ka'b'm öldürülmesini emretti. Sonra Resûlullah, Nadiroğullarını kuşattı ve sonunda sürgünle cezalandırıldılar. Haşr sûresi de bu olay üzerine indirildi. Hafâcî, bu sözlerden; Ka'b'm öldürülmesinden sonra kuşatmanın gerçekleştiğinin anlaşıldığını, fakat Ka'b'm, Uhud savaşından önce öldürüldüğünü ve siyer kitaplarının da bunu doğruladığını zikrederek bu konuda Beyzâvî'yi tenkit eder.³⁸

Sonuç

Dirâyet tefsirleri içerisinde şöhret bulmuş Kâdî Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzil* adlı eseri, tefsir tarihi açısından değerli bir eserdir. Onun değerini artıran başka bir husus ise üzerine yazılmış hâşiyeye literatürüdür. Bu hâşiyeler onun tefsirine katkılar sunmakla birlikte birçok konuda onu tenkit etmiştir. Beyzâvî hâşiyeleri içerisinde Hafâcî'nin *Înâye*'sinin ayrı bir yeri vardır. Bir Osmanlı kadısı olan Şihâbüddin el-Hafâcî, Beyzâvî'nin metninde problemlili bulduğu bazı noktalarda onu tenkit etmiştir. Bunlar içerisinde siyerle ilişkili rivayetler de bulunmaktadır. Hafâcî, siyer kaynaklarına atıf yaparak onun tercih ettiği bazı nakillerin makbul siyer haberlerine uygun olmadığını belirtmiştir. Hafâcî'nin yapmış olduğu tenkit ve tashihler daha çok farklı anlamalara yol açabilecek bilgilere yöneliktir. O kabul görmüş bilgilerle uyuşmayan verileri tespit ederek Beyzâvî'nin metnine ciddi katkı sunmuş ve kendisinin siyere olan hâkimiyetini göstermiştir. Hafâcî'nin tenkitlerinde Beyzâvî'nin rivayetleri temriz³⁹ sığasıyla vermesi mazur

38 Hafâcî, *Înâyetu'l-Kâdî ve kifâyetu'r-râdî*, 1/387; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik Cemâluddîn, *es-Sîratu'n-Nebeviyye* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, 1955), 2/57.

39 Rivayetin zayıflığına işaret etmek için kullanılan terim.

görülmemiştir. Çünkü Hafâcî'ye göre bu usul âyetlerin bağlamından koparılarak farklı anlaşılmalarının önüne geçemeyecektir. Dolayısıyla sıhhatinde sorun bulunan rivayetlere ilmî tartışmalarda yer vermek sorunları çözmek yerine daha da büyütecektir. Hafâcî'nin Baydâvî'ye yönelik eleştirilerinin biri de konu hakkında yeterince açıklamaya yer verilmemesi durumunda bilgilerin karıştırılması ve yanlış anlamalara yol açması tehlikesidir. Bu bağlamda Hafâcî, âyetlerin tefsiri hakkında muteber kaynakların kullanımını önemseyerek gördüğü çelişkileri zikretmekten çekinmemiştir.

KAYNAKÇA

- Bağış**, Mehmet. *Beyzâvî Tefsiri'nin Ulûmu'l-Kur'ân ve Tefsir Usûlü Açısından Tahlili*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Beyzâvî**, Nâsiruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer. *el-Ğâyetu'l-kusvâ*. Beyrut: Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 2008.
- Beyzâvî**, Nâsiruddin Ebu Saîd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-tenzil ve esrâru't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Marife, Birinci Baskı., 2017.
- Hafâcî**, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Înâyetu'l-Kâdî ve kifâyetu'r-râdî*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Hafâcî**, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer. *Reyhânetu'l-elibbâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Hamevî**, Şihâbüddin Ebu Abdillâh Yakut b. Abdillâh er-Rumî. *Mu'cemu'l-buldân*. Beyrut: Dâru Sâdir, 1995.
- İbn Hişâm**, Ebû MuhammedAbdumelik Cemâluddin. *es-Sîratu'n-Nebeviyye*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî, İkinci Baskı., 1955.
- İbn Sa'd**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Sa'd. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Kâtîp Çelebî**, Mustafa b. Abdillâh. *Keşfu'z-zunûn*. Bağdat: Mektebetu'l-Musennâ, 1941.
- Maden**, Şükrü. *Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzade'nin Envarü't-Tenzil Hâşiyesi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- Mâtürîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. 17 Cilt. İstanbul: Mizan Yayınevi, 1. Basım, 2005.
- Muhıbbî**, Muhammed Emin b Fazlullah b Muhıbbillâh ed-Dımaşkı. *Hulâsatü'l-eser fi a'yanı'l-karni'l-hâdî aşer*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- Nüveyhid**, Adil. *Mu'cemu'l-Müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü Nüveyhid, 3. Basım, 1988.
- Öz**, Şaban. *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.
- Özel**, Feyyaz. *Kâdı Beyzâvî'nin Fıkıh Usûlü Görüşleri (Minhâcu'l-Vusûl Adlı Eseri Bağlamında)*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2016.
- Subkî**, Tacuddin Abdülvehhâb b. Takıyyuddin. *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*. Cize: Hicr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî, 1993.

- Taberî**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli'l-Kur'ân*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Tiftik**, Kemal. *Kadı Beyzâvi'nin Tavâli'ul-Envâr'ının Mustafa Sıtkı'ya Ait Tercümesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Uzun**, Nihat. *İslam Tefsir Geleneğinde Muhalefet ve Eleştiri*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Vâhidî**, Ebu'-Hasen Ali b. Ahmed. *Esbâbu'n-nüzûl*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2018.
- Vâkîdî**, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Meğâzî*. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, Üçüncü Baskı., 1989.
- Zemahşerî**, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvili fî vucûhi't-te'vil*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Altıncı Baskı., 2015.
- Zerkeşî**, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957.